ALTERNATOR
Misliti znanost.

Postrazsvetljenstvo, protirazsvetljenstvo … in mnenja vmes

20. 2. 2020

Številka: 06/2020

Avtorica:

- Ksenija Vidmar Horvat

Foto: Arne Hodalič

Ko je 19. decembra 2019 predstavniški dom ameriškega kongresa potrdil ustavno obtožnico, je bil Donald Trump v Michiganu. Zbrano množico je tam nagovoril: »Medtem ko ustvarjamo delovna mesta in se borimo za Michigan, se radikalna levica v kongresu napaja z zavistjo, sovraštvom in besom.« Zakaj točno pa se je moral predsednik ZDA boriti prav »za Michigan«? V britanskem *The Guardianu* je nekdanji ameriški minister za delo Robert Reich (2019 (https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/11/trump-offers-socialism-for-the-rich-capitalism-for-everyone-else)) poročal, kako si je General Motors v času Trumpove administracije pridobil v vrednosti več kot 600 milijonov ameriških dolarjev pogodb in več kot 500 milijonov davčnih olajšav – večino denarja so si razdelili v pisarnah izvršnih direktorjev, s predsednico Mary Barra, ki je prejela blizu 22 milijonov dolarjev samo v letu 2017, na vrhu razreza. Sočasno so do konca leta 2019 pri General Motors napovedali zaprtje treh tovarn in odpuščanje več kot 14 tisoč delavcev. Donald Trump je v Michigan torej prišel naznanjat »alternativno resnico«, ki bi mu prinesla avro borca za »malega človeka«. Po pisanju medijev je Trumpa v Michiganu v mrazu pozdravila množica, ki je predsedniku izrekala trdno podporo.

V letu 2019 je Svetovna zdravstvena organizacija objavila poročilo, ki kaže na rekordno beleženje primerov ošpic. V letu 2016 je bilo 5000 okuženih, v letu 2017 26.000, leta 2018 84.000, samo v prvi polovici lanskega leta že 90.000; Albanija, Velika Britanija, Grčija in Češka so izgubile status države, v kateri so ošpice izkoreninjene. Mediji so ob zapisu o »šokantnem« poročilu na več mestih ponovili, da porast obolelosti zdravstvena stroka med drugim pripisuje staršem, ki se v vse večjem številu odločajo, da svojih otrok ne bodo cepili. Pri tem se starši sklicujejo na diletantsko raziskavo, ki jo je

stroka že davno razveljavila in ki je cepivo proti ošpicam povezala z avtizmom.

Kaj povezuje oba pojava – množično ljudsko podporo predsedniku, ki odteguje ljudstvu, da bi dodeljeval bogatim, in odločitev proti cepljenju – po tem, ko je bila razkrita prevara študije in po tem, ko se kopičijo poročila o novih izbruhih že izkoreninjene bolezni? Imata oba izraza »ljudske volje« sploh kaj skupnega, ali pa gre za naključne in nepovezane epizode odziva navadnih ljudi in ju je, že samo zaradi dejstva, da gre pri enem za dejanje ranjene množice, pri drugem pa za mobilizacijo »svobode izbire«, ki domuje v potrošniškem umu srednjega razreda, za povsem izključujoči se stvarnosti novega tisočletja?

Vzpon mnenjske kulture

Živimo v dobi nove mnenjske kulture, ki gradi na vednostnem populizmu. Znanstvene študije, empirična raziskovanja, testiranje hipotez in statistika, pri istem britanskem časopisu opozarja sociolog in politični ekonomist William Davies (2017 (https://www.theguardian.com/politics/2017/jan/19/crisis-of-statistics-big-data-democracy)), se zavračajo kot orodja v službi elit, ki naj bi s prikazovanjem kvantitativnih dejstev pomagala pri ohranjanju njihovega položaja in bogatenja na račun množice. Statistiki so za mnoge utelešenje razredne arogance in vzvišenosti, »[O]ženje socialnih in ekonomskih vprašanj na numerične grozde in povprečja pa izraz ponižujočega odnosa do političnega dostojanstva ljudi,« povzema avtor. »Demokratični glas ljudstva«, ki se širi po družbenih omrežjih, naj bi bil tako izraz upora proti vednostni in razredni hegemoniji znanosti, »opazovalna znanost« (Attia 2018 (https://peterattiamd.com/is-red-meat-killing-us/)), to je na pridobivanju vednosti neposredno iz lastnih izkušenj utemeljena ekspertiza iz vsakdanjega življenja, pa zagotovilo alternativnega, etičnega in »nepridobitnega« deljenja lastnih spoznanj z drugimi.

Rojstvo družbenih medijev igra odločilno vlogo tako pri širjenju kot legitimiranju te nove paradigme mnenjske vednosti. V *Anti-social Media* Siva Vaidhyanathan (2018 (https://global.oup.com/academic/product/antisocial-media-9780190841164?cc=si&lang=en&)) družbenim medijem pripisuje soodgovornost za razkroj demokratične in intelektualne kulture, spodjedanje zaupanja v institucije in strokovnjake in vzpon avtoritarnih režimov – od Indije, Indonezije, do Kenije, Poljske, Madžarske – in ZDA. Projekt Marka Zuckerberga, kot ga posebej proučuje Vaidhyanathan, je izoblikoval novo mentaliteto vednosti, ki je pod isto streho, in grafično neprepoznavno, pripeljala znanstvene vire in oglaševanje, raziskovalno novinarstvo in njegove simulacije, statistično preverljiva dejstva in spontana mnenja namerno neinformiranih in nebrzdanih uporabnikov. Kritiki zgodnejših, elektronskih medijev, od Marshalla McLuhana do Jean Baudrillarda, so napovedovali čustveno in miselno otopelost državljanov. Namesto tega smo prišli do hiperaktivnih uporabnikov in vladavine »postresnice«. Najbolj vnetljive vsebine z matrico enostavnih nasprotij dobro/zlo se širijo najhitreje, delujejo tako, da mobilizirajo močne čustvene odzive in s pomočjo algoritemskih tarč izbranih prejemnikov krepijo afektivne vezi med istomišlečimi. Hiperresničnost televizije, to je zamenjava medijskega spektakla za družbeno resničnost, se je z internetom prevesila v brezbrižnost do sveta in resnice ter v informacijsko onesnaženost, ki oži prostor za premišljeno in umirjeno razpravo.

Od dejstev k podatkom

Ideal trojčkov – Facebooka, Instagrama in Twitterja – iz Silicijeve doline je vkopan v logično mišljenje, ki se opira na racionalno matrico presoje in delovanja. Po svoji anatomiji je torej razsvetljenski – sprožil pa je globalno protirazsvetljensko gibanje. Družbena omrežja so zanetila zgodovinski obrat stran in proti dediščini razsvetljenstva. Razsvetljenska dediščina se je opirala na znanost kot temelj za na dejstva oprta javna razpravljanja, ki naj bi pripeljala do egalitarne družbe. Danes, v dobi podatkovne digitalizacije, se podatki zbirajo samodejno – vsakič, ko uporabimo kartico zaupanja, objavimo komentar na Facebooku ali opravimo iskanje na Googlu, prispevamo v bazen podatkov, ki jih nekdo uporabi za to, da si zasnuje raziskavo. Moderna znanost si je naprej sestavila seznam vprašanj, na katera je želela pridobiti odgovore, in nato opravila raziskavo; danes se najprej »zbira podatke in šele nato zastavi raziskovalna vprašanja« (Davies 2017 (https://www.theguardian.com/politics/2017/jan/19/crisis-of-statistics-big-data-democracy)).

Davies prehod od dobe statistike k dobi podatkov opiše kot sozvočen z vzponom populistov. Medtem ko populisti napadajo stroko kot elitistično, se sami opirajo na nove, nevidne »digitalne elite«, ozko specializirane matematike, fizike, analitike, zaposlene pri družbah, kot je zloglasna Cambridge Analytica, ki jih družbena vprašanja ne zanimajo, in ki o svojih izsledkih ne govorijo, kaj šele objavljajo rezultate. S pomočjo analize podatkov pa znajo razviti psihološke vpoglede, ki zajemajo širok razpon prebivalstva, t. i. analizo sentimentov, ki zaznava razpoloženja obsežnega nabora skupin ljudi prek npr. izbire besed v njihovih objavah na družbenih omrežjih. To so soustvarjalci poststatistične družbe, kjer se politiko dejstev spodriva s politiko emocij, kjer se zbiranje, dostop in obdelava podatkov privatizirajo in kjer z razkrojem zavezanosti javni vednosti in argumentiranju v ugledu in moči (in denarju) napredujejo tisti, ki so svoj kulturni kapital pridobili preko institucij razsvetljenstva, ki jih zdaj, v pohodu proti razsvetljenskim idealom vednosti in državljanskega egalitarizma, želijo potopiti.

Protirazsvetljenstvo in politična korektnost

Razsvetljencem je bila skupna vera v razum, ki prenese objektivno preverjanje. Vodila znanstvenega uma so nasprotna veri, dogmi, avtoriteti, karizmi, misticizmu, viziji, intuiciji; metode znanosti se opirajo na skepso, odprto razpravljanje, empirično preverjanje. Kar šteje, je integriteta misli, ne osebnost tistih, ki mislijo (Pinker 2018 (https://stevenpinker.com/publications/enlightenment-now-case-reason-science-humanism-and-progress)). Ideali razsvetljenstva so proizvod človeškega uma, ki tekmujejo z drugimi platmi človeške narave, npr. lojalnostjo plemenu ali

nagnjenostjo k magičnemu razmišljanju. »V drugem desetletju 21. stoletja smo priča vzponu političnih gibanj, ki trdijo, da so se njihove države znašle v peklenski distopiji, ki se ji je mogoče upreti samo z močnim vodjo« (Pinker 2018 (https://stevenpinker.com/publications/enlightenment-now-case-reason-science-humanism-and-progress)).

Steven Pinker pohod proti razsvetljenskim idealom opisuje kot kulturni protiudarec povojne generacije, ki se v liberalnih agendah, prepredenih z rasno raznolikostjo, enakostjo spolov, strpnostjo in empatijo do tujcev ne znajdejo najbolje in se počutijo odrinjene iz predstav o pluralnih družbenih scenarijih za prihodnost. Odgovornost pripisuje tudi liberalnim in levim miselnim krogom, ki v imenu odklanjanja ideje napredka kot modernističnega evolucionizma in z metodo »kognitivne pristranskosti« (Pinker 2018 (https://stevenpinker.com/publications/enlightenment-now-case-reason-science-humanism-and-progress)) cinično zavračajo idejo, da je z vednostjo mogoče izboljšati blagostanje človeštva. Douglas Murray je v provokativni študiji *Madness of the Crowds* (2019 (https://www.bloomsbury.com/us/the-madness-of-crowds-9781635579987/)) v obsodbi levice še bolj neposreden. Liberalna akademska kultura, ki je v zadnjih desetletjih 20. stoletja tlakovala pot politiki identitete in z njo povezani politični korektnosti, je iz progresivnih gibanj družbenih manjšin za pravičnost in enakost prerasla v akademski mainstream, ki zahteva izrekanje lojalnosti in pripadnosti: na univerzah so humanistično-filozofske tradicije analize idej izpodrinili aktivistični študiji z vnaprej znanimi izidi razpravljanja o kakršnikoli obliki neenakosti. Odgovor na militantne miselne pohode politično korektne množice lahko rodi le militantno reakcijo množice na drugi strani, trdi Murray, – in družbeni mediji z anonimnostjo, ki jo zagotavljajo javni besedi uporabnikov, so idealni podij za takšno reakcijo.

Populistični um

Podpornikom Trumpa iz Michigana in staršem, ki ne dajo cepiti otrok, so skupna protirazsvetljenska načela, ki vodijo od razumno-logičnega deduciranja na podlagi dejstev in preverjenih hipotez k zapiranju v kamre z odmevi med enako mislečimi. Toda zakaj v imenu naše pravice do izbire in svobodnega odločanja o lastnem življenju delujemo v nasprotju z našimi interesi in interesi naših zanamcev? Zagotovo se danes veliko ljudi počuti izključene iz pripadanja – a vsi, zagotovo ne večina, ne sežejo po Facebooku ali Twitterju, da bi si tam nabrali svojih podpornikov in s sovražnim udrihanjem po nasprotnem taboru sebi in drugim manifestirali moč in družbeno veljavo. Tudi trditi, da k postresnicam posegajo samo neizobraženi in socialno ranljivi, bi bilo ne samo zmotno, ampak oblika razrednega rasizma.

Neoliberalni kapitalizem je morda odpravil družbo in pripadnost skupnemu dobremu, ni pa odpravil množice. Množica je, kot je povedal že Freud, pred njim le Bon, za njima Laclau, orodje fantazijskega opolnomočenja posameznika, ki si preko imaginarnega pripadanja skupini, ki nastopa z močjo, ustvarja psihološko zaledje za prikrivanje lastne negotovosti in psihološke šibkosti. Vzrok za populizem ni ekonomski, temveč psihološki. Populist je človek, ki nastopa avtoritarno, skozenj govorita resnica in samozavest – a le dokler v sebi nosi predstavo, da za njim stoji moč množice enako mislečih. Ujetost med slabotnim jazom in fantazmo moči preko pripadanja skupini ga sili, da si nenehno prizadeva k širjenju območja svojega vpliva, da bi tako prispeval k širjenju krepitve množice in z ugajanjem ustregel njeni uprizoritvi moči, vodji ali ideji. Psihološki pečat populista, tako levega kot desnega, je, da ne zmore samostojne družbene poti ali poti proti toku, četudi zase ves čas zatrjuje, da je družbeni upornik, celo disident. Najbolj ga je strah, tako kot Freudovega pripadnika množici na prehodu v 20. stoletje, da bo množica razpadla – od tod obsesivno utrjevanje njegove resnice med enako mislečimi, in tudi mimobežnimi znanci. Lahkotno podaja resnice o družbenih problematikah, za katere ve, da so politično polarizirajoče – od odnosa do migrantov do obveznega cepljenja – in pri tem deluje z gotovostjo, da sogovornik, o katerem ne ve nič, deli njegovo mnenje. Takšno vedenje lahko pripišemo oholosti in pomanjkanju komunikacijskega bontona – a le, če bi verjeli, da gre za premišljeno, racionalno delovanje. V resnici gre za gonsko iskanje gotovosti in varnosti v konformnem stiku z idealom jaza, to je investicijo v instanco, ki jaz prepriča o njegovi moči in veljavi.

Oživljanje razsvetljenstva

Za kritičnega posameznika je ideal jaza orodje avtorefleksije, metodičnega dvoma (vase) in večne intelektualne negotovosti – kar vse sprejema kot pot k avtonomiji jaza; za populista je ideal jaza zavetje za prikrivanje šibkosti jaza in konformna odpoved boju za njegovo osamosvojitev. Tu tiči največja ovira za projekt oživljanja razsvetljenstva.

Razsvetljenstvo je delovalo na ozadju racionalne, z dejstvi, računi in znanstvenimi raziskavami podprte metode ustvarjanja prihodnosti. Verjeli so, da bodo s tem opravili z vero v božjo resnico, a pozabili, da sta verovanje in iracionalno temelj človekove psihologije. Dvajseto stoletje je instrumentalni um, ki je s pedantnostjo znanstvenika in birokrata v enem zasnoval laboratorij krutosti – koncentracijsko taborišče. Tudi Mark Zuckerberg ni predvidel, in po mnenju nekaterih tega še danes ne doume, da bo orodje, s katerim je želel ustvariti planetarno povezanost ljudi, v nekaj kratkih letih postalo gojišče za medetično nasilje, vzpon avtokratov, renesanso sovraštva do drugih in novih edicij populističnega radikalizma.

Zgodovinska lekcija, ki nam ostane, če želimo idejo družbe utiriti nazaj na pot demokratične politične kulture in javnega razpravljanja z dejstvi, je, da tega ni mogoče storiti z »ozaveščanjem« uma. Um se zna konformno prilagoditi situacijam, konformnost je navsezadnje osebna izkaznica populista. Analitiki naših digitaliziranih psiholoških profilov so doumeli, da je ključ v naših sentimentih. Boj za demokracijo v 21. stoletju zagotovo ne more več zaobiti »vzgoje srca«. A ne v moralističnem tonu prepričevanja, da je dobro »biti dober«, ker nas tako učita filozofija etike in zgodovina morale, »strpen«, ker nas šola uči, da je tako prav, odprt za drugačnost, ker sobivanje z razlikami promovirata država in družboslovje – pač pa, ker je to pot, ki na koncu emancipira posameznika in osreči njegov jaz.

V času, ko sta osebna sreča in sreča skupnosti postali novi družbeni vrednoti, to morda niti ni tako velik izziv.

* Prispevek je del širše študije *Prekarno stoletje*, v pripravi za tisk.

https://www.alternator.science/sl/daljse/post-razsvetljenstvo-proti-razsvetljenstvo-in-mnenja-vmes/